

Ivo Goldstein

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet

UDK 94 (497.5) "1942/1943": 342.24 "1942/1945"

Originalni naučni rad

KRATKA POVIJEST ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA HRVATSKE (ZAVNOH)

Apstrakt: Dana 5. prosinca 1942, koji dan nakon završetka prvog zasjedanja AVNOJ-a, pokrenuta je inicijativa da se osnuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Bilo bi to prvo antifašističko vijeće koje bi poslužilo kao model za stvaranje sličnih vijeća u ostalim dijelovima Jugoslavije. Četvrta neprijateljska ofenziva privremeno je zaustavila inicijativu, ali je 1. ožujka 1943., nakon što su se borbe odmakle od središnje Hrvatske, oformljen Inicijativni odbor za saziv ZAVNOH-a. U radu se predstavlja rad Inicijativnog odbora, pokazuje kako je došlo do sazivanja prvog zasjedanja ZAVNOH-a 13.-14. lipnja 1943. u Otočcu i Plitvičkim jezerima. Mada je bilo izvjesnih poteškoća u vezi s dolaskom delegata iz svih krajeva Hrvatske, nesporno je da su delegati na ovom zasjednju predstavljali "autentičan glas partizanske Hrvatske". U članku su također navedene ključne odluke četiri zasjednja ZAVNOH-a u vezi s organizacijom vlasti, teritorijalnom cjelovitošću i ravnopravnošću Hrvatske u Jugoslaviji.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Jugoslavija, Hrvatska, AVNOJ, ZAVNOH, federalizam

Abstract: On 5 December 1942, the day after the end of the first session of AVNOJ, an initiative was launched to establish the National Anti-Fascist Council of the National Liberation of Croatia (ZAVNOH). It would be the first anti-fascist council that would serve as a model for the creation of similar councils in other parts of Yugoslavia. The fourth Nazi offensive temporarily stopped this initiative, but on 1 March 1943, once the fighting moved away from central Croatia, the Initiative Committee for the convocation of ZAVNOH was formed. This paper presents the work of the Initiative

Committee, shows how the first session of ZAVNOH was convened on 13-14 June 1943 in Otočac and Plitvice Lakes. Although there were certain difficulties in relation to the arrival of delegates from all parts of Croatia, it is undeniable that the delegates at this session represented the “authentic voice of the Partisan Croatia”. The article also mentions the key decisions of the four ZAVNOH sessions related to the organization of government, territorial integrity and equality of Croatia in Yugoslavia.

Key words: Second World War, Yugoslavia, Croatia, AVNOJ, ZAVNOH, federalism

Josip Broz Tito je dugo vremena smišljao i gradio koncepciju nove Jugoslavije za trenutak kada komunisti dođu na vlast (ili budu u vlasti).

Za razliku od četničkog velikosrpskog/unitarističkog koncepta, Tito i njegovi suradnici već su i prije rata spoznali da nijedan politički pokret u predratnoj i ratnoj Jugoslaviji ne može biti uspješan bez jasnih stavova o rješavanju nacionalnog pitanja. Tito je već 1928. konstatirao da je u Jugoslaviji na djelu “nacionalno ugnjetavanje svih nesrpskih nacija sa strane vladajuće krupne srbijanske buržoazije i dvora”, odnosno da je “kapitalistička klasa u Jugoslaviji na čelu sa srpskom hegemonističkom buržoazijom i dvorsko-militarističkom klikom bezobzirna u pljačkanju radnog naroda i proganjanju radnika i seljaka”. U kasnijim je godinama u mnogo navrata isticao kako je “baš nacionalno ugnjetavanje i neravnopravnost omogućila fašističkim osvajačima da lako porobe dijelove Jugoslavije”. Naposlijetku je nacionalni program sažeo u rečenici: “KPJ i dalje će se boriti za bratsku, slobodnu i ravnopravnu zajednicu svih naroda Jugoslavije... protiv velikosrpskih hegemonista koji teže ponovnom ugnjetavanju svih naroda Jugoslavije”¹. Bilo je u toj politici

¹ J. B. Tito, *Sabrana djela*, Sarajevo 1977, t. 1, 83, 105; J. B. Tito, “Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlu narodnooslobodilačke borbe”, *Proleter*, br. 16, prosinac 1942; V. Dedijer, *Josip Broz Tito - prilozi za biografiju*, Beograd 1953, 340; Marc Biondich tvrdi: “Titovi partizani bili su jedina grupa sposobna da se suoči s nacionalnim pitanjem, ali ne i nužno da ga riješi” – M. Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford 2011, 147; opširno, I. Goldstein – S. Goldstein, *Tito*, Zagreb 2015, 216-217.

“zanesenjačkog teoretiziranja i bezdušnog oportunitizma”, a sve pod direktnim utjecajem Staljinova načina rješavanja “nacionalnog pitanja”.² Međutim, u Titovu pozivu ima i puno pravde i pravednosti, što ga je činilo životnim i priskrbilo mu tisuće fanatiziranih sljedbenika.

Jedan od ključnih elemenata tog koncepta bila je ideja federalizma. Ističući federalizam partizani su se suprotstavljali ustaškim i četničkim šovinističkim programima jugoslavenskim programom “ravnopravnih naroda”. To se očitovalo ponajprije u mješovitom nacionalnom sastavu svojih jedinica, što posebno važi za Hrvatsku i BiH. Kako bi taj program na najjednostavniji način približio ljudima, Josip Broz Tito lansirao je i često ponavljao parolu “bratstvo i jedinstvo”. U *Borbi* ujesen 1941. isticao je kako je “stvarajući bratstvo i jedinstvo naroda Jugoslavije, KPJ organizirala oružanu borbu protiv okupatora”.³

Partizani s Titom na čelu bili su dobrim dijelom zaslužni što se Srbi, Hrvati i Muslimani-Bošnjaci nisu znatno jače, totalno zakrvili u bjesomučnom i neobuzdanom građanskom ratu, jer su znatan broj pripadnika svih triju naroda okupili u istu vojsku protiv zajedničkog neprijatelja - njemačkog okupatora i njegovih kvislinških satelita. Bilo je i osvetničkih partizanskih akcija paleža i ubijanja, ali znatno manje nego ustaških i četničkih i mahom su to bili ekstremni slučajevi. Milovan Đilas to je opisao jednostavnim riječima, govoreći o toplom dočeku koji su partizanskom vodstvu priredili “muslimanski i pravoslavni stanovnici” Nove Varoši (na jugozapadu Srbije) - “za razliku od ustaša i četnika, mi nismo bili prijetnja nijednoj vjeri ili naciji”.⁴

Na osnovi ovakvih slogana počela se postupno i realizirati ideja o federaciji. “Dugim maršom” Titovih brigade u ljeto i jesen 1942. od sjeverozapadne Crne Gore do Bihaća i Tušilovića, jednom od

² N. Malcolm, *Povijest Bosne, kratki pregled*, Zagreb - Sarajevo 1995, 243.

³ *Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata*, ur. B. Petranović, M. Zečević, Beograd 1987, 604, 608; H. Matković, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb 2006, 336; D. Roksandić, “*Bratstvo i jedinstvo*” u *političkom govoru hrvatskih/jugoslavenskih komunista 1919-1945. godine*, u: *Bratstvo i jedinstvo – suživot*, ur. T. Badovinac, Zagreb 2007, 37; Goldstein - Goldstein, *Tito*, 219-221.

⁴ M. Djilas, *Wartime*, New York 1980, 124.

najuspješnijih operacija NOP-a tijekom četverogodišnjeg ratovanja, stvoren je velik oslobođeni teritorij u zapadnoj Bosni i središnjoj Hrvatskoj. Konkretno, pod kontrolom partizana bili su Kordun, Banija, veći dio Like i Gorskog kotara, sjeveroistočni dio Dalmacije. Također, bila su u manjoj ili većoj mjeri i značajna područja u Slavoniji, Moslavini, na području Kalnika, Bilogore, Žumberka, Pokuplja i u Hrvatskom primorju. Potkraj 1942. godine u narodnooslobodilačkom ratu u Hrvatskoj sudjeluje već više od 25.000 boraca.

Zadobivši takvu podršku i postigavši takve uspjehe, vodstvo NOP-a, organiziralo je u studenom u Bihaću Prvo zasjedanje AVNOJ-a. U rezoluciji izglasanoj na zasjedanju istaknuto je da je temeljni zadatak AVNOJ-a "izvojevanje konačnog oslobođenja" svih jugoslavenskih naroda i "stvaranje uslova za punu njihovu slobodu i ravnopravnost u oslobođenoj bratskoj zajednici".⁵

Početkom prosinca, odmah nakon bihaćkog zasjedanja, vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske bili su u Slunju, a vodstvo AVNOJ-a i dalje u Bihaću. Na inicijativu Josipa Broza Tita i Izvršnog odbora AVNOJ-a vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske preuzeli su inicijativu da osnuju radno tijelo sa zadatkom da do kraja siječnja 1943. sazovu osnivačku skupštinu ZAVNOH-a. Dakako, u ratnim uvjetima vijećnike budućeg zasjedanja nije se moglo birati nekom redovnom procedurom, pa su zato već 5. prosinca 1942. vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske – pri čemu je ključna osoba bio dr. Pavle Gregorić – poslali pismo okružnim komitetima KPH, povjerenstvima KPH i Pokrajinskom komitetu KPH za Dalmaciju s informacijom da je inicijativa pokrenuta te da im partijski komiteti u najkraćem roku dostave imena i biografije određenog broja „poznatih i istaknutih narodnih boraca, odanih NOB-u, bez obzira na raniju partijsku pripadnost, nacionalnost i vjeru“ koji bi mogli doći u obzir da budu vijećnici ZAVNOH-a. Trebalo je paziti i na regionalnu zastupljenost. Posebno je trebalo voditi računa o proporcionalnom udjelu Hrvata i Srba, sugerira se i predlaganje žena i nekih istaknutih

⁵ *Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a*, prir. M. Pijade i S. Nešović, Zagreb 1963, 63; vidi i H. Sirotković, *Konstituiranje ZAVNOH-a*, ČSP 3/1973, 37–53, loc. cit. 37.

partijskih aktivista.⁶ Svi su komiteti vrlo brzo reagirali na poziv te se potkraj 1942. i početkom 1943. vodi živa korespondencija o konkretnim imenima.⁷

ZAVNOH je trebao postati i naposljetku je i postao prvo zemaljsko antifašističko vijeće koje se organiziralo na budućem jugoslavenskom prostoru. U Sloveniji je od 1941. postojala Narodnoosvobodilna fronta, ali to je specifičnost slovenskog antifašističkog organiziranja. No, ZAVNOH je bio posebno važna činjenica kao obrazac za organiziranje zemaljskih vijeća u dijelovima Jugoslavije prema istoku i jugu tijekom čitave svoje povijesti. I prije samog osnivanja, i djelovanjem nakon prvog i drugog zasjedanja, pa i nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a.

Inicijativa da se već potkraj siječnja 1943. organizira prvo zasjedanje ZAVNOH-a zaustavljena je velikom neprijateljskom ofenzivom koja je započela 20. siječnja (Četvrta neprijateljska ofenziva ili Weiss I i II, završila bitkom na Neretvi). No, sve je samo odgođeno dok se najžešće ratne operacije nisu odmakle od središnje Hrvatske – trebalo je tri tjedna da partizani na obroncima Plješivice odbace neprijatelja. Stoga je 1. ožujka u selu Ponoru kod Korenice u Lici osnovan *Inicijativni odbor Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Hrvatske*. Jedan je od zadataka Inicijativnog odbora bilo rješavanje niza teških životnih problema na oslobođenom teritoriju, te rukovođenje poslovima koji kvalificiraju Inicijativni odbor ZAVNOH-a kao klicu budućega vrhovnog rukovodstva narodne vlasti u Hrvatskoj.⁸ Inicijativni odbor djelovao je kao kolegijalni organ, a unutar njega tajništvo je imalo operativnu funkciju.

⁶ ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943., sv. 1., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1964., 17-18.

⁷ ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943., sv. 1., 19-37, 42-49.

⁸ F. Čulinović, »Razvitak ZAVNOH-a«, *Historijski zbornik* 2, Zagreb 1949, 18; opširno, H. Sirotković, *Uloga ZAVNOH-a u organizaciji narodne vlasti u Hrvatskoj do završetka njegova Trećeg zasjedanja*, u: ZAVNOH 1943-1944, *Materijali s naučnog skupa održanog u Otočcu 2. i 3. oktobra 1989*, ur. Đ. Zatezalo, Karlovac 1990, 16-27.

Inicijativni odbor za pripremanje konstituirajuće skupštine ZAVNOH-a imao je u početku osmero članova; šestero su bili vijećnici AVNOJ-a iz Hrvatske: Pavle Gregorić, član CK KPH; Stanko Čanica Opačić, komandant Kordunaške grupe partizanskih odreda; Šime Balen, novinar iz Zagreba, politički komesar Pete kordunaške brigade; Pavao Krce, narodni zastupnik HSS-a za sinjski kotar; Branko Zlatarić, činovnik Gospodarske sloge iz Zagreba i Nikola Grulović, član Pokrajinskoga komiteta KPJ za Vojvodinu. Uz njih šestoricu u Inicijativni odbor ZAVNOH-a ušli su i: Đoko Jovanić, pomoćnik komandanta narodnooslobodilačke vojske Hrvatske, kao predstavnik boraca u Inicijativnom odboru, te Vlatka Babić, učiteljica iz Crikvenice, kao predstavnica prosvjetnih radnika. Od njih, u Inicijativnom odboru ZAVNOH-a samo je petero članova aktivno sudjelovalo u radu; u prvom redu trojica članova njegova tajništva (Gregorić kao tajnik te Opačić i Balen), te uz njih Zlatarić i Babić. Preostalo troje članova Inicijativnoga odbora bili su zauzeti - Jovanić je imao vojne zadatke, Grulović je djelovao na političkom planu u Srijemu, a Krce se nalazio na oslobođenom području Dalmacije, na mjestu člana plenuma Pokrajinskoga narodnooslobodilačkog odbora za Dalmaciju. Već su tada članovi raspodjeljivali zadatke: Gregorić je predsjedavao odborom te vodio političke poslove, a istovremeno, kao liječnik, vodio brigu o zdravstvenom sektoru. Opačić se bavio organizacijom narodne vlasti, Zlatarić ekonomijom, Babić prosvjetom, a Balen, kao novinar, preuzeo je na sebe agitprop, tj. političku propagandu.⁹

Kreće se poletno s prvim proglasima – oni nose naslov „Proglas hrvatskom i srpskom narodu“, „Proglas o NOO-ima“. Traži se da „narodna vlast“ preuzme rukovođenje svim poslovima. Faktično je to značilo i preuzimanje vlasti, što će se tek kao strateški cilj otvoreno odnosno formalno iskazati odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a u studenom te godine. Tako se donose odredbe o čvršćem povezivanju oslobođenih i neoslobođenih područja, osiguravanju hrane vojsci, zbrinjavanju izbjeglica i obitelji poginulih boraca, pomoći opustošenim selima, itd.¹⁰

⁹ Sirotković, *Konstituiranje ZAVNOH-a*, 39; H. Sirotković, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH)*, Rasprave i dokumenti, Zagreb 2002, 101-103.

¹⁰ Sirotković, *Konstituiranje ZAVNOH-a*, 44-45; Sirotković, *ZAVNOH*, 103-106.

Pošto je u travnju oslobođen Otočac, Inicijativni odbor prelazi u taj grad, a ubrzo u njega dolaze i sve druge dotad konstituirane službe. Otočac postaje prvi glavni grad oslobođene Hrvatske. Iz Otočca posredovanjem CK KPH šalju se pozivi okružnim partijskim komitetima da određenog dana pošalju delegate na zasjedanje ZAVNOH-a.¹¹

Prvo, osnivačko zasjedanje ZAVNOH-a održano je u Otočcu 13. lipnja 1943. godine. Zbog opasnosti iznenadnog napada na oslobođeni teritorij druga sjednica održana je idući dan (14. lipnja) na Plitvičkim jezerima.

Od 112 pozvanih vijećnika verificiran je dolazak njih 53. Slijedom spleta raznih okolnosti, uglavnom zbog teškoća pri dolasku i obvezi ostanka u svojim jedinicama na zasjedanju nisu bile praktički cijele delegacije iz Slavonije i Dalmacije koje su brojale 16 odnosno 18 vijećnika. Bili su nazočni tek pojedinci koji su bili rodom iz tih krajeva. Dominirali su partijski kadrovi, ali bilo je pozvano i 15 predratnih funkcionara HSS-a, jedan funkcionar Samostalne demokratske stranke (SDS-a), četiri javna radnika, tri predratna sindikalna funkcionera.¹² Šime Balen je u govoru ustvrdio kako nije moglo biti duge i komplicirane izborne procedure, već je procedura bila prilagođena uvjetima partizanskog rata, ali da je delegate izabrao narod između onih koji su stekli politički ugled bespoštednom borbom protiv okupatora u „šumama i kamenjarima, u vatri i dimu“. Andrija Hebrang, tadašnji sekretar Centralnog komiteta KPH, istaknuo je kako „pri izboru delegata nikakvu ulogu nisu igrale pare, ni društveni položaj“, već isključivo da su delegati „borci za nacionalnu slobodu svoga naroda“. Neovisno o ocjeni takvog procesa izbora, nema dvojbe da su vijećnici ZAVNOH-a „predstavljali svojim ljudskim, političkim i vojnim ugledom autentičan glas partizanske Hrvatske“.¹³

ZAVNOH je formalno preuzeo funkciju najvišega političkog tijela Narodnooslobodilačkog pokreta (»Plitvička rezolucija«), što je

¹¹ Đ. Jovanić, *Vojno-politička situacija u Hrvatskoj u vrijeme Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a*, u: *ZAVNOH 1943-1944*, 197-201.

¹² *ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943.*, sv. 1., 252, 634-641.

¹³ Sirotković, *Konstituiranje ZAVNOH-a*, 47; *ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943.*, sv. 1., 173.

analogija s funkcijom koju je preuzeo AVNOJ na zasjedanju u Bihaću, ali je *de facto* obavljao i funkciju najvišega organa hrvatskih vlasti, što je analogno onome za što će se AVNOJ proglasiti na zasjedanju u Jajcu.¹⁴

Na zasjedanju ZAVNOH-a u Otočcu formiran je Izvršni odbor, sastavljen od 11 članova. Bilo je to tijelo koje je obavljalo poslove između zasjedanja. Za predsjednika Izvršnog odbora izabran je Vladimir Nazor. On je u tom trenutku bio u istočnoj Bosni, u pratnji Vrhovnog štaba, nakon izvlačenja poslije bitke na Sutjesci. Za potpredsjednike su mu bili izabrani Gregorić, Stanko Čanica Opačić i Filip Lakuš.

Na Plitvicama je zasjedanje održano na proplanku pokraj Labudovca, jednog od Plitvičkih jezera. Radilo se o radnoj sjednici ZAVNOH-a. U „Proglasu narodima Hrvatske“ ZAVNOH objavljuje svoje osnivanje i svoje ciljeve. „Tu, na ovom svetom oslobođenom tlu Hrvatske — na divnim Plitvičkim jezerima — sastali su se predstavnici hrvatskog naroda, zajedno s predstavnicima Srba u Hrvatskoj te predstavnicima nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Stojeći na stanovištu najširih demokratskih sloboda i prava samoodređenja naroda, predstavnici Hrvatske formirali su današnjim danom najviše političko predstavništvo Hrvatske – ZAVNOH“.¹⁵ U Proglasu se upućuje apel Hrvatima i Srbima na borbu za oslobođenje od tuđinske vlasti. Pozvana su i „braća Hrvati Istre, Zadra, Rijeke i jadranskih otoka“ da se pridruže toj borbi.

Plitvička rezolucija odlučno naglašava da sve pristaše Narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj ne žele više parcijalno rješenje odnosno „povratak na staro“, već, između ostaloga, „zahtijevaju stvaranje slobodne Hrvatske u bratskoj zajednici sa svim jugoslavenskim zemljama, na temelju njihove pune ravnopravnosti i solidarnosti u zajedničkoj borbi“. Tim je riječima izrijekom istaknuto buduće federativno uređenje kao bitan preduvjet stvaranja nove Jugoslavije.

¹⁴ O tome i srodnim pitanjima, više – H. Sirotković, *Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u drugom svjetskom ratu*, ČSP 3/1995, 507-520; Sirotković, *ZAVNOH*, 277-285.

¹⁵ ZAVNOH – Zbornik dokumenata 1943, sv. 1, 208.

Zbog sve većeg obima poslova u ZAVNOH-u je tih tjedana i mjeseci došlo do podjele poslova, pa se osnivaju ekonomski, propagandni, zdravstveni, prosvjetni i socijalni odjeli te odjel za upravu i sudstvo, što su zameci budućih republičkih komiteta odnosno još kasnijih ministarstava. Slijedom toga donošene su upute o pripremama za žetvu, o organizaciji zdravstvene službe i druge. Objavljena je i uredba o Zajmu narodnog oslobođenja.¹⁶

Nakon što je 8. rujna 1943. kapitulirala Italija, Okružni NOO-a za Istru donio je odluku o sjedinjenju s maticom zemljom. (tzv. Pazinske odluke). Posljedično je Vladimir Nazor, pozivajući se na pravo naroda na samoopredjeljenje, svojom „Odlukom o priključenju Istre, Rijeke, Zadra i ostalih okupiranih krajeva Hrvatskoj“ od 20. rujna 1943. potvrdio Pazinske odluke te ništavnim proglasio ugovore Kraljevine Jugoslavije i NDH s Italijom, kojima su ti teritoriji pripali Italiji. Talijanskoj manjini koja ondje obitava zajamčeno je pravo na autonomiju. Odluku o priključenju Istre i drugih područja koju je predsjednik ZAVNOH-a donio izvan zasjedanja (i bez konzultacija s AVNOJ-em), potvrdio je ZAVNOH na svojem Drugom zasjedanju 12. listopada 1943. godine.

Pripreme za Drugo zasjedanje ZAVNOH-a tekle su u pobjedničkoj atmosferi nakon kapitulacije Italije i velikog preokreta na hrvatskom i jugoslavenskom ratištu – naime, partizanski pokret preuzima i vojnu, i političku, i diplomatsku inicijativu. Posljedica je to činjenice da su partizanske jedinice umnogome ojačale priljevom novih boraca, kao i svakovrskom savezničkom pomoći koja je počela dolaziti. Istovremeno se pripremalo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, pa je i za njega trebalo stvoriti preduvjete na formalnoj razini te ih uskladiti s aktivnostima drugih antifašističkih vijeća koja su bila u nastajanju.

Bilo je predviđeno da se ovo zasjedanje opet održi u Otočcu, jer je ZAVNOH već šest mjeseci u njemu djelovao. No, 9. listopada su u 50-ak km daleki Gospić stigle jake njemačke snage, pa je postojala mogućnost da one krenu na Otočac. Stoga je u posljednji trenutak odlučeno da se zasjedanje održi u Plaškom. I tako su okupljeni vijećnici prevezeni

¹⁶ Sirotković, *ZAVNOH*, 119-124; vidi i M. Kolar-Dimitrijević, *Ekonomske aktivnosti ZAVNOH-a 1943-1944. godine*, u: *ZAVNOH 1943-1944*, 333-359.

kamionima preko Kapele u 80-ak km udaljeni Plaški gdje je u zgradi bivšeg Sokolskog doma zasjedanje započelo 12. listopada u osam sati navečer.

Zasjedanje je trajalo tri dana, do 15. listopada. Na njega je pozvano 67 novih vijećnika. Kako su u proteklim mjesecima osmorica vijećnika s prvog zasjedanja isključena iz sastava zbog neaktivnosti u radu, a petorica su umrla ili poginula, na zasjedanju u Plaškom plenum je brojio ukupno 166 vijećnika.

Opet su dominirali partijski kadrovi, ali je bilo pozvano i 34 predratnih funkcionara HSS-a (u Otočcu 15), tri funkcionara SDS (u Otočcu jedan), potom i petorica javnih i kulturnih radnika, četiri predratna sindikalna funkcionera, četiri predstavnika narodnosti i 17 „ostalih“.

Linija fronta prema sjeveru bila je od Plaškog udaljena svega desetak km, ali čak ni topovska kanonada nije poremetila svečanu atmosferu. Predsjedavao je Vladimir Nazor, a pozdravnim su se govorima nazočnima obratili predsjednik AVNOJ-a Ivan Ribar, pop Vlada Zečević u ime Narodnooslobilačkog fronta Srbije, Karlo Mrazović u ime CK KPH, general-major Ivan Gošnjak u ime Narodnooslobodilačke vojske Hrvatske te Božidar Magovac u ime Izvršnog odbora HSS-a i drugi.¹⁷ Prisutni su posebno toplo pozdravili Svetozara Rittiga, župnika crkve sv. Marka u Zagrebu.

Potvrđena je odluka Izvršnog odbora od 20. rujna 1943. o priključenju svih dijelova Hrvatske koji su prema Rimskim ugovorima iz 1941. bili pripali Italiji donošenjem „Proglasa o vraćanju Hrvatskoj Istre, Zadra, otoka i drugih teritorija pod talijanskom okupacijom“. Otad su problemi spomenutih područja u svim službenim aktima tretirani kao i problemi drugih dijelova Hrvatske. ZAVNOH je uvažio specifičnosti tih područja, osobito Istre, pa je tijekom njemačke okupacije pomagao uputama, direktivama i kadrovima u izgradnji hrvatske vlasti i u objašnjavanju zadataka i ciljeva NOP-a. Nastojao je rješavati gospodarske probleme te probleme prikupljanja i transporta pomoći za prehranu partizanskih jedinica u Gorskom kotaru. Na zasjedanju u Plaškom izabran je

¹⁷ ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943., sv. 1., 416-432.

novi Izvršni odbor, sačinjen od 15 vijećnika. Osnovano je i Tajništvo ZAVNOH-a, koje je s odjelima ZAVNOH-a, *de facto* obavljalo ulogu hrvatske vlade, sve do osnutka Narodne vlade Hrvatske u Splitu u travnju 1945. godine. Usvojen je „Pravilnik o unutarnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a“.¹⁸

Politički dokumenti zasjedanja anticipirali su zapravo odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu koje će se održati mjesec i pol dana kasnije. Osnovne teze svih referata i govora išli su u jedinstvenom smjeru: protiv povratka kralja i emigrantske vlade, za demokratsku republiku Jugoslaviju, za punu ravnopravnost svih jugoslavenskih naroda na temelju federativnog uređenja nove Jugoslavije.¹⁹

Zasjedanje je prekinuto 13. listopada zbog spora oko deklaracije koju je predložio Izvršni odbor HSS-a pod vodstvom Božidara Magovca, pokretača i urednika *Slobodnoga doma*, glasila HSS-a među partizanima, te osnivača i člana Izvršnog odbora HSS-a u NOP-u. Sukobio se ponajviše sa samim Andrijom Hebrangom. Diplomatskom upornošću i vještinom raznih sudionika spor je izglađen. Magovac je u studenom 1943. postao jedan od potpredsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ).²⁰

Drugo zasjedanje ZAVNOH-a bilo je i priprema Drugog zasjedanja AVNOJ-a. I na Drugom, baš kao i na svom prvom zasjedanju ZAVNOH je izražavao puno priznanje i povjerenje AVNOJ-u „kao najvišem političkom, predstavništvu oslobodilačke borbe svih naroda Jugoslavije“. I mnogi su delegati u govorima naglašavali tu ulogu AVNOJ-a. Za zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu delegate (vijećnike) iz Hrvatske izabrao je Izvršni odbor ZAVNOH-a. Iako je delegirano 78 osoba, na zasjedanje u Jajcu stiglo je njih 37. Usprkos tome, od hrvatske je delegacije brojnija bila samo bosanskohercegovačka (bilo je 46 prisutnih) te su hrvatski delegati činili 26% radnog sastava zasjedanja (ukupno 142 prisutnih).

¹⁸ Sirotković, *ZAVNOH*, 128-134, 219-237; Sirotković, *Uloga ZAVNOH-a*, 30-33.

¹⁹ Sirotković, *ZAVNOH*, 144, 288-291; Sirotković, *Uloga ZAVNOH-a*, 37-43.

²⁰ Z. Radelić, *Božidar Magovac – s Radićem između Mačeka i Hebranga*, Zagreb 1999, 121-129; Lj. Boban, *Građanske stranke u politici ZAVNOH-a*, u: *ZAVNOH 1943-1944*, 291-307.

U Predsjedništvo AVNOJ-a izabrano je 20 delegata iz Hrvatske, što je činilo 31% sastava tog tijela (ukupno 64 članova). Od 13 izabраниh povjerenika, petorica su bili iz Hrvatske (ako se ne računa Tita, koji je bio i predsjednik NKOJ-a i povjerenik za narodnu obranu).

U narednim mjesecima, sve do zasjedanja u Topuskom, intenzivirale su se aktivnosti različitih tijela unutar ZAVNOH-a koje će svojim karakterom umnogome anticipirati odluke tog Trećeg zasjedanja.²¹

Na Trećem zasjedanju, održanom u Topuskom 8. i 9. svibnja 1944. godine, ZAVNOH je postao nositelj suvereniteta naroda i države Hrvatske, što je, zapravo, bilo potvrđivanje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a u Jajcu.

Donesena su četiri akta: *Odluka o odobrenju rada predstavnika Hrvatske u Drugom zasjedanju AVNOJ-a*, u okviru koje je prihvaćena odluka o stvaranju zajedničke federativne države s ostalim narodima Jugoslavije na principu nacionalne ravnopravnosti, zatim *Odluka o proglašenju ZAVNOH-a vrhovnim zakonodavnim i izvršnim predstavničkim tijelom i najvišim organom državne vlasti Demokratske Hrvatske*, čime je prenesena formulacija iz teksta kojim je AVNOJ na Drugom zasjedanju u Jajcu definirao svoju funkciju u procesu transformacije jugoslavenske države.

Na zasjedanju je potom izglasana i *Deklaracija o osnovnim pravima naroda i građana Demokratske Hrvatske* te *Odluka o ustroju i poslovanju NOO-a i skupština u Federalnoj Državi Hrvatskoj*. Prema Poslovniku ZAVNOH-a, umjesto Izvršnog odbora izabrano je Predsjedništvo od 31 člana. Tim odlukama ZAVNOH se oblikovao u „pravi državni sabor Hrvatske“, čije su odluke bile presudne u procesu održavanja hrvatskoga državnog kontinuiteta.²²

²¹ ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 1. siječnja do 9. svibnja), sv. 2., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1970.

²² ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 10. svibnja do 31. prosinca), sv. 3., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1975, na raznim mj.; H. Sirotković, *Narodni sabor Hrvatske*, u: Hrvatski sabor, 2. izd., ur. Ž. Sabol, Zagreb 1995, 101; Sirotković, ZAVNOH, 143-161, 294-304.

Tako je i „hrvatsko pitanje”, ključni problem hrvatske i jugoslavenske politike tridesetih godina, pa i čitava međuratnog razdoblja, našlo svoje rješenje u okviru revolucionarne smjene sustava vlasti u Jugoslaviji.

Nakon zasjedanja u Topuskom Predsjedništvo ZAVNOH-a sve se rjeđe sastaje (od svibnja do prosinca 1944. održane su samo četiri sjednice) i to samo kad treba odlučiti o važnim kadrovskim i organizacijskim pitanjima. Tekuće probleme izvršne vlasti rješavaju uže predsjedništvo (predsjednik i tri potpredsjednika), Tajništvo i odjeli. U međuvremenu se osnivaju novi odjeli, potom statistički ured, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača.²³

Potkraj 1944. Predsjedništvo ZAVNOH-a povjerilo je Vladimiru Bakariću mandat za sastavljanje Narodne vlade Hrvatske, koja je bila osnovana u Splitu 14. travnja 1945. godine.

Posljednje zasjedanje ZAVNOH-a održano je 24–25. srpnja 1945. u Zagrebu. Tada je ZAVNOH promijenio naziv u Narodni sabor Hrvatske, a njegov sastav proširen je na vijećnike iz svih hrvatskih krajeva. ZAVNOJ je zaključio svoj rad odlukom o samoraspuštanju i izborima za Ustavotvorni sabor Hrvatske koji su održani 1946. godine.²⁴

²³ Sirotković, *ZAVNOH*, 155-158.

²⁴ *ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 1. siječnja do 25. srpnja)*, sv. 4., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1985, na raznim mj.; Sirotković, *Narodni sabor Hrvatske*, 101-102; Sirotković, *ZAVNOH*, 305.

Zaključak

Dana 5. prosinca 1942, koji dan nakon završetka prvog zasjedanja AVNOJ-a, pokrenuta je inicijativa da se osnuje Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH). Bilo bi to prvo antifašističko vijeće koje bi poslužilo kao model za stvaranje sličnih vijeća u ostalim dijelovima Jugoslavije. Četvrta neprijateljska ofenziva privremeno je zaustavila inicijativu, ali je 1. ožujka 1943., nakon što su se borbe odmakle od središnje Hrvatske, oformljen Inicijativni odbor za saziv ZAVNOH-a. U radu se predstavlja rad Inicijativnog odbora, pokazuje kako je došlo do sazivanja prvog zasjedanja ZAVNOH-a 13.-14. lipnja 1943. u Otočcu i Plitvičkim jezerima. Mada je bilo izvjesnih poteškoća u vezi s dolaskom delegata iz svih krajeva Hrvatske, nesporno je da su delegati na ovom zasjednju predstavljali "autentičan glas partizanske Hrvatske". U članku su također navedene ključne odluke četiri zasjednja ZAVNOH-a u vezi s organizacijom vlasti, teritorijalnom cjelovitošću i ravnopravnošću Hrvatske u Jugoslaviji.

Literatura:

Biondich Marc, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford 2011,

Boban Ljubo, *Građanske stranke u politici ZAVNOH-a*, u: *ZAVNOH 1943-1944*.

Broz, Josip Tito, "Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlu narodnooslobodilačke borbe", *Proleter*, br. 16, prosinac 1942.

Broz, Josip Tito, *Sabrana djela*, Sarajevo 1977, t. 1.

Čulinović Ferdo, "Razvitak ZAVNOH-a", *Historijski zbornik 2*, Zagreb 1949.

Dedijer Vladimir, *Josip Broz Tito - prilozi za biografiju*, Beograd 1953

Đilas Milovan, *Wartime*, New York 1980.

Goldstein Ivo –Goldstein Slavko, *Tito*, Zagreb 2015.

Jovanić Đoko, "Vojno-politička situacija u Hrvatskoj u vrijeme Prvog i Drugog zasjedanja ZAVNOH-a", u: ZAVNOH 1943-1944.

Jugoslovenski federalizam: Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata, ur. B. Petranović, M. Zečević, Beograd 1987.

Kolar-Dimitrijević Mira, "Ekonomске aktivnosti ZAVNOH-a 1943-1944. godine", u: ZAVNOH 1943-1944,

Malcolm Noel, *Povijest Bosne, kratki pregled*, Zagreb - Sarajevo 1995.

Matković Hrvoje, *Na vrelima hrvatske povijesti*, Zagreb 2006,

Prvo i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, prir. M. Pijade i S. Nešović, Zagreb 1963.

Radelić Zdenko, *Božidar Magovac – s Radićem između Mačeka i Hebranga*, Zagreb 1999.

Roksandić Drago, "Bratstvo i jedinstvo" u političkom govoru hrvatskih/ jugoslavenskih komunista 1919-1945. godine", u: *Bratstvo i jedinstvo – suživot*, ur. T. Badovinac, Zagreb 2007.

Sirotković Hodimir, "Državnopravno značenje odluka ZAVNOH-a za izgradnju državnosti Hrvatske u drugom svjetskom ratu", ČSP 3/1995,

Sirotković Hodimir, "Narodni sabor Hrvatske", u: *Hrvatski sabor*, 2. izd., ur. Ž. Sabol, Zagreb 1995.

Sirotković Hodimir, *Konstituiranje ZAVNOH-a*, ČSP 3/1973, 37–53.

Sirotković Hodimir, *Uloga ZAVNOH-a u organizaciji narodne vlasti u Hrvatskoj do završetka njegova Trećeg zasjedanja*, u: ZAVNOH 1943-1944, *Materijali s naučnog skupa održanog u Otočcu 2. i 3. oktobra 1989*, ur. Đ. Zatezalo, Karlovac 1990.

Sirotković Hodimir, *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (ZAVNOH)*, Rasprave i dokumenti, Zagreb 2002.

ZAVNOH zbornik dokumenata — 1943., sv. 1., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1964.

ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 1. siječnja do 9. svibnja), sv. 2., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1970.

ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 10. svibnja do 31. prosinca), sv. 3., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1975.

ZAVNOH zbornik dokumenata — 1944 (od 1. siječnja do 25. srpnja), sv. 4., gl. redaktor H. Sirotković, Zagreb 1985.

Summary

SHORT HISTORY OF THE NATIONAL ANTI-FASCIST COUNCIL OF PEOPLE'S LIBERATION OF CROATIA (ZAVNOH)

On 5 December 1942, the day after the end of the first session of AVNOJ, an initiative was launched to establish the National Anti-Fascist Council of the National Liberation of Croatia (ZAVNOH). It would be the first anti-fascist council that would serve as a model for the creation of similar councils in other parts of Yugoslavia. The fourth Nazi offensive temporarily stopped this initiative, but on 1 March 1943, once the fighting moved away from central Croatia, the Initiative Committee for the convocation of ZAVNOH was formed. This paper presents the work of the Initiative Committee, shows how the first session of ZAVNOH was convened on 13-14 June 1943 in Otočac and Plitvice Lakes. Although there were certain difficulties in relation to the arrival of delegates from all parts of Croatia, it is undeniable that the delegates at this session represented the “authentic voice of the Partisan Croatia”. The article also mentions the key decisions of the four ZAVNOH sessions related to the organization of government, territorial integrity and equality of Croatia in Yugoslavia.